

GÜNEY KAZAKİSTAN SOSYAL HAYATINDA TÜRBELER VE TÜRBELERDE YAPILAN ZİYARETLER*

TOMBS AND VISITING TOMBS IN THE SOCIAL LIFE OF SOUTH KAZAKHSTAN**

ZHULDYZ SAKHI***
HAVA SELÇUK****

Öz

Tarih boyunca tüm insanlar gibi Kazaklar da manevi duygu ve inançlarından dolayı toprak ve mekânlarını kutsalla ilişkilendirmişlerdir. Kazakistan da İslamiyet’le birlikte kutsal kabul edilen birçok ziyaret yeri oluşmuştur. Kutsal anlayışının bir neticesi olarak önem verdikleri insanların ölümünden sonra da saygı duyulması gerektiği anlayışı oluşmuştur. O insanların sahip oldukları eşyalara, yaşadıkları yerlere ve kabirlerine kutsallık atfedip ziyarette bulunmuşlardır. Ziyaret edilen ve veli olarak görülen insanlar, kerametleri ve yaşayış biçimleriyle halkın nazarında ulu kişilerdir. Çalışmada incelenen Güney Kazakistan bölgesindeki şahsiyetlerin bir kısmı tarihi kişilik, bir kısmı tarikat şeyhi, bir kısmı ise halk kahramanıdır. Bu kişilerin gerek yaşarken gerekse öldükten sonra gösterdikleri kerametler halkın ziyaret inancı üzerinde etkili olmuştur. Türklerde ziyaret geleneği İslam öncesine dayanmaktadır. Tarihi kültürlerinde ata-baba, İslami kültürde ise veli olarak adlandırılan bazı şeyh ve dervişler, İslam toplumunda daima sevgi ve saygı görmüş, ölümünden sonra da mekâbleri ve türbeleri ile ölümsüzleştirilmeye çalışılmışlardır. Bu çalışmada, Güney Kazakistan bölgesinde en sık ziyaret edilen türbeler kapsamında insanların bu türbeleri ziyaret etme nedenleri ve bu ziyaretler esnasında uyguladıkları ritüeller incelenmiştir. Bu çerçevede Güney Kazakistan’da yer alan 26 ayrı türbe müşahade yöntemiyle birebir gözlemlenmiş ve bu türbelere ziyarette bulunan kişilerin yaptıkları izlenmiştir. Çalışmada Güney Kazakistan’da yapılan türbe ziyaretlerinin, orada yaşayan halkın bireysel ihtiyaçları kapsamında (örneğin evlenme isteği, çocuk yapma isteği, doğum, şifa bulma) dua niteliğinde olduğu bulunmuştur. Bu çalışma önceki çalışmalarda iddia edilenlerin aksine, insanların türbeleri atalarına saygı ve geleneksel ritüelleri yaşatma amacından ziyade yine dini ve/veya kültürel bir ritüel olarak türbeler vasıtasıyla bireysel ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla olduğunu iddia eder.

Anahtar Kelimeler: İnanç, Türbe, Kutsal, Ziyaret, Güney Kazakistan.

Abstract

Throughout history, Kazakhs, like all people, have associated their land and places with the sacred due to their spiritual feelings and beliefs. In Kazakhstan, there have been established many visiting places considered sacred with the adoption of Islam. As a result of the concept of ‘sacred’, the idea that the people they care about should be respected even after their death has emerged. They ascribed holiness to the belongings of those people, the places they lived and their graves, thus visited them. Those people who are visited and seen as saints are almighty people in the eyes of public with their miracles and the way of life. The present study reveals that various personalities have appeared to be seen as sacred in the South Kazakhstan region, such as historical figures, sect sheikhs, and folk heroes. The miracles that these people performed both while they were alive and after they died had an impact on the people’s belief in visiting. The tradition of visiting among Turks dates back to pre-Islamic times. Some sheikhs and dervishes, who are called ata (father) and veli in Islamic culture, have always been loved and respected in Islamic society. They have been immortalized with their legends and tombs after their death. In this study, within the scope of the most frequently visited tombs in the Southern Kazakhstan region, the reasons why people visit the tombs and the rituals they practice during these visits are examined. In pursuit of this goal, 26 different tombs in Southern Kazakhstan were studied by applying observations and analysing the activities of the people who visited these tombs. It was found that the visits to the tombs in Southern Kazakhstan are in the form of pray aimed at the individual needs of the people living around there, such as the desire to marry, birth and healing. In this context the study concluded that, contrary to what was claimed in previous studies, people’s visits to tombs are for the purpose of meeting their individual needs as a religious and/or cultural ritual rather than respecting their ancestors and keeping traditional rituals alive.

Keywords: Belief, Tomb, Sacred, Visiting, South Kazakhstan.

* Geliş Tarihi/Received: 13.12.2021, Kabul Tarihi/Accepted: 10.05.2022, DOI: <https://doi.org/10.34189/hbv.103.010>.

** Bu çalışma Zhuldyz Sakhi tarafından 2018 yılında hazırlanan “Kazak Mezar Kültürü ve Günümüzde Ziyaret Yerleri” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*** Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Doktora Öğrencisi, zhuldyzsakhi@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8608-7498>.

**** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, havvaselcuk@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9136-9158>.

Giriş

İnanma duygusu ve manevi değerler, tarihî ve toplumsal gelişim süreci içerisinde hayatın her alanına yansımıştır. Türk milletinin geleneğini ve kültürünü günümüze kadar sürdüren inanç ve ritüel, çeşitli değerleri içerisine alan birçok uygulamayla karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca tüm insanlar gibi Kazaklar da manevi duygu ve inançlarından dolayı toprak ve mekânlarını kutsalla ilişkilendirmişlerdir. Vatan sevgisi, atayurdu anlayışı, onların tabiat, ağaç, kaya, mağara, ateş, mezar vb. unsurları kutsallaştırmasına neden olmuştur. Kutsal anlayışının bir neticesi olarak önem verdikleri insanların ölümlerinden sonra da saygı duyulması gerektiği anlayışı oluşmuştur. O insanların sahip oldukları eşyalara, yaşadıkları yerlere ve kabirlerine kutsallık izafe ederek ziyarette bulunmuşlardır.

Türklerde ziyaret geleneği İslam öncesine dayanmaktadır. Önceki kültürlerde ata-baba, İslami kültürde ise veli olarak adlandırılan bazı şeyh ve dervişler, İslam toplumunda daima sevgi ve saygı görmüş, ölümlerinden sonra da menkıbeleri ve türbeleri ile ölümsüzleştirilmeye çalışılmışlardır. Halk tarafından her vesile ile ziyaret edilen bu yerler, etrafında zaman içerisinde bazı inanç ve uygulamaların yapıldığı mekânlar haline gelmiştir.

Kutsal kelimesi Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, "tapınılacak veya yolunda can verilecek mukaddes, karşı çıkılmaması gereken, Tanrı'ya adanmış olan, Tanrısal olan" şeklinde tanımlanmıştır. Mukaddes'in mastar hali olan 'takdis' kelimesine de 'kutsamak' anlamı verilmiştir (*Türkçe Sözlük*, 1988, 939). Meydan Larousse ise kutsal kelimesini, "Mutlak değerlere sahip olan, insanı aşan, mutlak kudret karşısında bir 'korku' unsuru kapsar, ...kutsal nesne tamamıyla kendine özgü bir büyüleyici güce sahiptir" şeklinde tanımlamaktadır ("Kutsal Maddesi," 1981, 12/90).

"Kutsal" kelimesinin, "kutsî" kelimesinden değil, "kut" kelimesinden geldiğini söyleyenler vardır. "Kut" ise eski Türkçede fırsat, hayır, bereket anlamındadır ("Kut Maddesi," 1986). *Kutadgu Bilig*'in 92. beytinde "Kut"un Tanrının bir ihsanı olduğunu, Tanrı tarafından "Kut" verilip alındığı ifade edilmektedir (Başer, 1990).

İslamiyet öncesi Türklerde kutsal kelimesi karşılığı olarak "Iduk" kelimesi kullanılmıştır. Türklerin ilk yazılı abideleri olan Orhun Kitabelerinde Iduk kelimesi "Iduk Ötüken" (Ergin, 1970, 22), "Tarmag iduk baş" (Ergin, 1970, 12), "Iduk yir sub" (Ergin, 1970, 6, 9, 27) şeklinde birkaç kez kullanılmıştır. Diğer kitabeler de ise "Öz yerim, iduk yerim" (Orkun, 1987, 449, 450, 505 ve 527) ifadelerine rastlanmaktadır (Güngör, 2008, 349). Din bilimlerine göre kutsallık, herhangi bir din içerisindeki farklı öğeleri birbirine bağlar ve o dinin bütünlüğünü sağlar (Demirci, 2002, 495).

Dinler tarihçisi Mircea Eliade kutsal tanımlamasında, doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak kutsalı gösterir. Ona göre kutsal: "Üstün bir güç tarafından belirlenen ve görebildiğimiz bütün nesnelere ortaya çıkan bir güç olup, mana gibi bir karakter arz etmez. Kutsal olan, nesne ile temasa geçmiş olandır (Eliade, 1991, 8)."

Türkler İslamiyetten önce kutsal saydığı inanç ve ritüelleri İslamiyetten sonra da sürdürmüş ve bu kültürel kodlar günümüze kadar gelmiştir. Eski inanışlardaki atalar kültü yerini, türbe, yatır, dede mezarı vb. yerlere yönelik anlayışa ve uygulamalara

bırakmıştır. Bunlar İslami birtakım rivayet ve menkıbelerle daha da zenginleşerek bir kültür oluşturmuşlardır (Güngör, 2008, 350–351). Kutsal kabul etme duygusu ise inanan kişiyi, Tanrı'ya ve onun getirdiği dine bağlayan, kişinin din çerçevesinde kalmasına katkıda bulunan bir çeşit ihtiyaç veya içgüdüdür (Adam, 2006, 256).

Yatır, olağan üstü gücü bulunduğu ve insanlara yardım ettiğine inanılan kimsenin mezarı demektir ve insanların dilek dilemek için ya da herhangi bir hastalığına şifa bulmak için gittikleri yerlerin başında gelir (Karakoç, 2010, 13). Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde yatırı; “ermişlerin gömülü olduğuna inanılan mezarlar. Dede, baba, türbe” olarak tanımlamıştır (Uludağ, 2001, 387). Yatırlara giden insanlar genellikle bütün çözüm yollarına başvurdukları halde problemlerini çözemeyen ya da arzularına erişemeyen insanlar olarak görülmektedir.

Türkçe'de 'evliya' kelimesi halk arasında çoğu zaman tekil olarak kullanılmaktadır. 'Veli', Allah'ı seven, Allah'ı dost edinen ve onun tarafından dost edinilen kişi anlamında kullanılmıştır. Zamanla bu kavram genişleyip birtakım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler ortaya çıkarabilen büyük insan manasını almıştır (Ocak, 1). “Evliya, İslam tasavvufunda Allah'ın ilgi, himaye, yardım ve sevgisine mazhar olmuş, gönül gözü açık kimselere verilen isimdir (Furat, 1986, 13/287).” Veliler iyi yetişmiş, nefsini terbiye etmiş, Allah dostu, gönül eri, darda kalmışın bunalmışın yardımcısı, yolda kalmışları koruyan, Allah'a daha yakın olan, kâmil insanlardır (Sezgin, 1998, 457).

Kendilerine kutsal ve veli gözüyle bakılan bir diğer grup ise seyitlerdir. *Seyyit* kavram olarak efendi, bey, nüfuz sahibi, saygı değer kimse olarak tanımlanır. Hazreti Peygamber'in torunu Hazreti Hüseyin'in soyundan gelen kişilere 'seyyit' denilmektedir. Seyyitlere evliya gözüyle bakılır ve bunlar buldukları toplumda özel ilgi görür, halk bunlara büyük saygı gösterir ve toplum içinde ayrıcalıklı yerlere sahiptirler (Uludağ, 2001, 315).

Türklerdeki 'Dede' kavramına gelince, bu kavram günümüzdeki anlamına yakın olarak en eski metin olan Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda geçer. Dede Korkut'un atası olan ve kendisine kutasallık atfedilen bu Ulu Türk, İslâmiyet'le birlikte 'veli' kavramına dönüşmüştür. Ancak Dedelik kavramı, veli kavramına göre daha dar bir sosyal hadiseyi içerir. Dede kavramı, anlam genişlemesi ile ermişin mezarı, mezarın bulunduğu yer, gelenek görenek ve tören, ilkbahar ve sonbahar kutlamaları anlamında kullanılmıştır. Dedelerle ilgili bireysel ve toplu olarak yapılan pratikler vardır (Cemiloğlu, 2002, 101, 119).

Ziyaret; ilişki kurmak, ibret almak, sevap kazanmak gibi çeşitli amaçlarla kutsal yerleri, kabirleri, akrabaları ve hastaları görmeyi ifade eder. Bu yer ve kişilerle olan ilişkiyi sıkı tutmak hep tavsiye edilen bir durum olmuştur (Kandemir, 13/620).

Ziyaret ve ziyaret yeri üzerinde tanımlama yapanlardan Hasan Köksal ziyareti, “kutsal olarak tanınan bir şahsa, bir yere (tekke-türbe vb.) herhangi bir dileğin olması, yerine getirilmesi şartıyla tek başına veya topluca yapılan gidip görme işlemi” olarak tanımlamıştır (Köksal, 1987, 229). Zeki Başar ise; yatırları bilinen, ünlü veya saygın olduğuna inanılan kimi mezarlar veya bu tür mezarlardan oluşan türbeleri ziyaret yeri olarak adlandırmıştır (Başar, 1997, 56).

Ziyaret yeri ya da ziyaretgâh, “hayır işlemek veya saygı göstermek amacıyla gidilen yer” anlamına gelir (*Türkçe Sözlük*, 1988, 2240). Türk halk inancı içinde ziyaret kültürü, önemli bir yere sahiptir. Türk halkı; veli, eren, evliya, ermiş, zahit, âlim, sofu, seyyit, gazi, mübarek, pir, dede, abdal, şehit gibi çeşitli adlar verdiği bu kimselerin mezarlarını ziyaret etmeyi kalıcı bir kültür haline getirmiştir. Sadece yatır ya da türbe değil kutsal kabul edilen tüm mekânlarda ziyaret yeri olarak kabul görmüştür (Günay - Güngör, 1998, 10). Ziyaret mekânlarında yapılan ritüellerde, İslamiyet öncesi Türk inanç sisteminin izleri görülmektedir (Günay, 2003, 581).

1. Ziyaret Etme Sebepleri

İnsanlar, sahip oldukları farklı inanç, kültür, ekonomik durum, sosyal hayat ve hayat algılarına göre çok farklı sebeplerle ziyaret yerlerine gitmektedirler. Manevi bir kazanç elde etme ve ibadet düşüncesi, sıkıntı ve dertlerden kurtulma isteği, bir başarıya ulaşma ve bunun kolaylaşmasını isteme, kazanç elde etme veya bir iş sahibi olma isteği, eş ve çocuk sahibi olma dileği, yatırda bulunan zatın himmetine erme duygusu, çaresiz hastalıklara şifa bulma arzusu, karşılaşılan doğal felaketlerden korunmak isteği, geleneksel olarak veli ruhundan istifade etme ve yapıldığı düşünülen büyü ve sihirlerin bozulması ümidi bu ziyaretlerin ortak sebeplerini oluşturmaktadır.

Ziyaret ve ziyaretgâhlarda ana ögeyi, manevi algı ve onun sahip olduğu kutsal güç oluşturmaktadır. İnsanoğlu duygusal bir varlık olarak ulu zatların ve kahramanların hayatta iken yaptıkları güzelliklerden etkilenmişlerdir. Bundan dolayı daha hayatta iken yaşamış oldukları güzellikler onları toplum içinde saygın bir noktaya getirmiştir. Bu saygınlık onların ölümlerinden sonra onlara kutsal güç ve kerametler isnat edilmesine sebep olmuştur. Bu özelliklerin kendilerine ululuk atfedilen kişilerin ölümlerinden sonra da kabirlerinde ve yaşadıkları yerlerde devam ettiğine inanılmıştır. Bu inancı Kur'an-ı Kerim'de şehitler ve veliler hakkında bilgi veren ayetler de desteklemektedir (Günay, 2003, 107).

Toplum tarafından kabul edilmiş kutsal mekânlar, sosyal hayatın düzeninin sağlanmasında ve insanların ahlakının korunmasında önemli bir işleve sahiptir. Özellikle toplumsal hafıza kutsallık atfedilmiş mekânların ve insanların toplumu derinden etkileyen savaş ve felaket gibi sıkıntı anlarında manevi, güç, destek ve sığınak olmakta, hatta bizzat savaşlara katılmak suretiyle kahramanlıklar göstererek toplumsal fonksiyonlarını ölümden sonra da devreye sokmaktadırlar (Günay, 2003, 107).

Müslüman Türk toplumlarında görülen türbe ziyaretleri ile İslam öncesi Türk topluluklarında karşılaşılan atalar kültü arasında bir bağın olduğunu söylemek çok mümkün olmasa da ritüellerdeki benzerlik bunu çağrıştırmaktadır. İslam inancındaki Allah dostları ile eski Türk inancında yer alan şamanlar arasında böyle bir bağı görmek imkânı vardır (Günay, 2003, 112).

2. Ziyaret Adabı

Ziyaret yerlerine giden insanların gidiş amaçları ve beklentileri farklılık göstermektedir. Türbe ziyaretinde bulunan insanların amaç ve beklentileri ne olursa olsun, buraları ziyaret eden insanların uymaları gereken birtakım kural ve kaideler vardır. Öncelikle ziyarete gitmeden önce abdest almak, gidilen yerde kılık ve kıyafete

dikkat etmek gerekir. Bunun için ziyarete gelen bayanların başlarını örtmesi ve erkeklerin takke giymeleri en çok görülen adaplardandır. Daha sonra orada bulunan zatın ruhuna üç İhlas ve bir Fatiha surelerini okumak ve bilenlerin Kur'an-ı Kerim okuması takip edilen usuldendir. Türbeye ziyaretine gelenlerin Kur'an okumasını bilmeyenlerin bilen insanlara okutması da en çok başvurulan uygulamalardan biridir. Ayrıca mübarek gün ve gecelerde türbe ziyaret etmek ve talep edilen istek ve arzuların dile getirilmesi en fazla tercih edilen bir durumdur (Günay, 2003, 109).

Türbe ziyareti esnasında türbeye sağ ayakla girmek, kıbleye doğru yönelmek, gözleri kapatarak dua etmek, türbeden çıkarken geri geri yürümek ve kapıdan çıkarken de sol ayakla çıkmak bu tür ziyaretlerde takip edilen edep kurallarındandır.

3. Dinî Açından Türbe Ziyareti

Türbe ve kabir ziyaretleri dinî açıdan çok yönlü olarak ele alınmış ve bu konu üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Özellikle İslam öncesi Türk adet ve geleneklerinden İslam sonrası hayata da yansımış olan bazı uygulamalar, İslam âlimleri tarafından uygun görülmemiştir. Türbe ve ziyaret yerlerinde İslam inancına uygun olmayan davranış ve tavırlar sergilenmesi neticesinde türbe ve kabir ziyaretine karşı olumsuz bir tavır oluşmuştur.

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Kabir maddesini kaleme alan Mehmet Şener konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "Kabir konusu eskiden beri, insanların sapmalarına ve tevhit inancına şirk karıştırmalarına sebep olan konulardandır. Bu yüzden Peygamberimiz (s.a.s.), İslam'ın ilk devirlerinde kabir ziyaretlerini bütünüyle yasaklamıştı. Sonra müslümanların tevhidi ve şirki iyi öğrenmeleriyle; 'Size kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık kabirleri ziyaret edin; çünkü onlar size âhireti hatırlatır' buyurdu. Böylece hem kabir ziyareti serbest edildi, hem de ziyaret sebebi açıklanmış oldu" (Şener, 2001, 24/35, 37).

Kabirlerin süslenmesi, mum yakılması, türbelere, ağaçlara bez bağlanması zamanla halkın tevhid inancını zedelediği, açık ve gizli şirke saptırdığı için yasaklanmıştır. Kabirlerin yanında kurban kesilmesi, herhangi bir vesileyle bir türbe veya yatıra kurban adanması da aynı düşünceden dolayı uygun görülmemiştir. Kurban bir ibadet olup yalnız Allah için yapılır, aksi davranış şirk olmasa bile büyük günah olarak kabul edilir (Şener, 2001, 24/35, 37).

4. Güney Kazakistan'daki Ziyaret Yerleri ve Yapılan Ritüeller

4.1. Arıstan Bab Türbesinde Yapılan Ritüeller

Arıstan Bab Türbesi¹, Hoca Ahmet Yesevi'nin hocası ve manevi danışmanı, bazı bilgilere göre Hz. Muhammed (sav)'in sahabelerinden biri olduğu kabul edilen Arıstan Bab mezarı üzerine yapılan heybetli bir türbedir. Türbe, XII-XIV. yüzyıllarla tarihlendirilmektedir. Arıstan Bab Türbesi, Otrar kasabasından ve Şauildir köyünden 2 km, Çimkent şehrinde 150 km uzaklıkta yer almaktadır. Türbe, bölgede yaşayan Müslümanların belli başlı ziyaret yerlerinden birisidir.

¹ Arıstan Bab Kazakçada Arıstan Bab diye yazılır. Türkçe kaynaklarda ismi, Baba Arıstan, Arıstan Baba veya Arap Arıstan Baba şeklinde geçmektedir.

Mezar yerine inşa edilen türbe, Arıstan Bab vefat ettikten sonra XII. yüzyılda yaptırılmıştır. Moğol istilası sırasında türbe yıkılır. XIV. yüzyılda Emir Timur'un fermanı ile yıkılmış mezar yerine yeni türbe inşa edilir (Bice, 2016, 70). Günümüze bu türbenin ahşap direkleri ulaşabilmiştir.

XVIII. yüzyılda deprem yüzünden yıkılmış eski mezar yerine çift kubbeli türbe yaptırılmıştır. Fakat türbe tekrar yıkılarak sadece 1909 yılında onarım görür. 1971 yılında yer altı sularının yüksek olması nedeniyle türbe hasara uğrar ve yerine yeni bir türbe inşa edilir (Margulan vd., 1959, 23).

Ziyaret yerlerinde insanların birçok farklı yaklaşım, uygulama ve ritüeller gerçekleştirdikleri görülmektedir. İncelemesini yaptığımız ve çalışmamıza konu olan 26 türbe ve ziyaret yerinde insanların bazıları farklı olmakla beraber, genelde birbirine benzer ritüelleri yerine getirdiği görülmüştür. Bazı ritüeller birkaç türbede gerçekleştirilirken, benzer ritüeller birçok türbeden aynen yerine getirilmektedir. Türbeye veya ziyaret yerine geliş amacına göre uygulamalar da değişiklikler göstermektedir. Arıstan Bab Türbesinde yaptığımız gözlem ve incelemelerde insanların ziyaret gerçekleştirirken birtakım ritüelleri gerçekleştirdiklerini gördük. Bu türbeyi ziyaret edeceklerin ilk önce "Arıstan Bab'a gecele, Hoca Ahmet'ten dile" inancıyla Hoca Ahmet Yesevi Türbesine gitmeden önce Arıstan Bab Türbesini ziyaret ettikleri ve burada geceleyerek ertesi gün ziyarete geldikleri görülmektedir. Ziyarete gelen kişi önce türbeyi selamlayıp daha sonra Üç İhlâs, bir Fatıha okuyor ve yatırın ruhuna ithaf ediyordu. Ziyaret yerinde Kur'an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamak en önemli ritüellerden birini oluşturmaktadır. Kur'an okumasını bilmeyenlerin türbede bulunan hocaya okutması ve para vermesi de yerine getirilen adetlerden biri olmuştur. Ayrıca Kur'an-ı Kerim okumak gibi ilahiler okumak da yerine getirilen ritüellerden biri olmuş görülmektedir. Ziyarete bulunan kişiler, türbede yatan kişiye ve yattığı yere verdiği değerden dolayı ziyaret yerinde bulunan mezarlara elini ve yüzünü sürmeyi bir vazife olarak görmektedir. Bunu yaparken de türbenin çevresini dolaşarak adeta tavaf eder gibi bir davranış sergiliyordu. Bazı insanların ise ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşma geleneğini uygulamaktadırlar.

Bazı dileklerin yerine gelmesi için bazı insanların türbeye havlu, seccade, tespih, takke, başörtüsü, süpürge bıraktıkları görülmektedir. Yine bu anlayışın bir gereği olarak türbenin köşelerine para yerleştirmek de çok görülen bir uygulamadır. Duaların ve isteklerin kabul olması için türbede defnedilen büyüklerin ruhuna Aş/Yoğ töreni düzenlenmektedir.

Ziyaretçilerin en çok önem verdikleri ve hemen hemen tüm ziyaretçilerin yerine getirdikleri ritüellerden biri de Arıstan Bab Türbesi önünde bulunan kuyudan su çekerek onu içmek ya da şişelerine koyarak evlerine götürmektir².

4.2. İbrahim Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

İbrahim Ata Türbesi, ünlü İslam bilgini İbrahim'in mezarı üzerine yaptırılmış büyük bir türbedir. Çimkent Eyaleti'ne bağlı Sayram İlçesinin Aksu köyü sınırında büyük bir tepede yer almıştır. İlk türbesi XVI-XVII. yüzyıllarda yaptırılmış fakat doğal olaylardan

² Türbedeki incelemeler 2016 Haziran ayında yapılmıştır.

etkilenecek hasar gördükten sonra XIX. yüzyılda tekrar inşa edilmiştir (Basenov, 1973, 45). 1950'li yıllarda güçlü bir deprem sırasında türbenin kubbesi yıkılmış, daha sonra restorasyon çalışmaları neticesinde yıkılan bu kubbe yeniden yapılmıştır.

İbrahim Ata Türbesi en çok ziyaret edilen türbelerden biridir. Özellikle ünlü tasavvuf önderi Hoca Ahmet Yesevi'nin babası olması ve Güney Kazakistan bölgesinde meşhur bir âlim olması bunda önemli bir faktördür.

Türbeyi ziyarete gelenlerin yerine getirdiği ritüeller B. Botakaraev³ tarafından 2016 yılı mayıs ayında gözlemlenmiştir. Ziyarete gelenlerin Kur'an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamak en çok yaptıkları ve önemli gördükleri bir ritüeldir. Ziyaret yerinde salavat getirmek, ilahiler okumak, tespih çekmek, şükür duası okumak bütün ziyaretçilerin yapmaya çalıştıkları uygulamalardandır. Ziyaret yerindeki sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmak duanın kabulü ve ziyaretin tam olması için yapılmaktadır. Sünnet ettirilecek çocuğun türbeye getirilmesi çok önemsenen bir ritüeldir. Ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içerisine para, demir parçaları vs. atmak da en çok yapılagelen adetlerden olmuştur. Özellikle dilek dilerken, türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak, yapılan isteklerin kabul edilmesi için yerine getirilen ritüellerden biridir⁴.

4.3. Karaşas Ana Türbesinde Yapılan Ritüeller

Karaşas Ana Türbesi, XIX. yüzyıla ait mimari sanatının görkemli örneklerinden birisidir. Türbe, Güney Kazakistan Eyaleti Sayram ilçesine bağlı Sayram köyündeki eski mezarlık bölgesinde, iki sokağın kesiştiği yerde bulunmaktadır. Karaşas Ana Türbesi, Hoca Ahmet Yesevi'nin annesinin mezarı üstüne inşa edilmiştir (Mendikulov, 1950, 97).

Gerçek adı Aysa-Bibi olan Yesevi'nin annesi Karaşas Ana ünlü Musa'nın torunudur. Karaşas Ana zamanının en eğitilmiş, bilgili ve bilge kadınlarından biriydi. Bütün hastalara ve yardıma muhtaç kişilere yardım etmeye çalışırdı. Efsanelere göre, Karaşas hastalıkları iyileştirebilir ve rüyaları yorumlayabilirmiş. Bu özelliğinin sayesinde halk arasında popülerlik kazanmış, çocukların yetiştirilmesine de büyük önem vermiş ve halkın zihninde annelerin annesi olarak kalmıştır. Karaşas Anne'yi ziyaret edenlerin çoğu Güney Kazakistan'dan gelmekle birlikte, Kazakistan'ın her tarafından gelenler de vardır. Ziyaretçiler genelde kadınlardan oluşmaktadır. Gelenlerin çoğu aileleri, akrabaları ve kutsal yerleri gezmek için organize edilen gruplardan oluşmaktadır. Türbeyi ziyaret edenlerin çoğu sevap kazanmak isteyenler, çocuk sahibi olmak isteyenler, ev ve iş sahibi olmak isteyenlerle ve cilt hastalıklarına şifa arayanlardan oluşmaktadır. Türbeye gelen ziyaretçiler ilk olarak el, diz üzerine çömelerek ve apalayarak (türbe kadına ait olduğu için abla diye seslenerek yaklaşmak) türbeye yaklaşmak ve öpmek ritüellerin ilki olarak görülmektedir. Ondan sonra kim hangi sebeplerle geldiyse ona göre ritüellerini yapmaktadır. Mesela cildinde yarası olan hastaların ziyaret yerindeki kutsal su ile cilt hastalığı bulunan yerini yıkaması değişmeyen bir ritüeldir. Ayrıca türbeyi ziyaret etme kuralları da bulunmaktadır. Türbe üst üste üç gün ya da üç perşembe ziyaret edilirse daha çok sevabın olduğuna inanılmaktadır. Adak adamak ve yatırın ruhuna kurban kesmek, kesilen kurbanın

³ Baurcan Botakaraev, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora öğrencisi.

⁴ Türbedeki incelemeler B. Botakaraev tarafından 2016 yılı Mayıs ayında yapılmıştır.

etinden yapılan yemeği yiyerek arkasından Kur'an-ı Kerim bağışlamak her ziyaretçiler tarafından yapılan ritüeldir. Evlerine dönerken kutsal sayılan kuyudan su çekerek evindeki akrabalarına götürmek de yıllardır tekrarlanan ayinlerdendir⁵.

4.4. Hoca Ahmet Yesevi Türbesinde Yapılan Ritüeller

Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi, muhteşem bir anıt, Orta çağ mimarisinin güzel bir örneğidir. Yesevi Külliyesi, bünyesinde çeşitli binaları, saraylar ve ibadethaneleri barındıran Emir Timur dönemindeki mimari sanatın büyük şaheserlerinden birisidir. Külliye, UNESCO dünya mirası listesine alınan Kazakistan'daki ilk başyapıttır. Türkistan şehri Kazakistan'ın güney bölgesinde bulunmaktadır.

Ahmet Yesevi vefat ettikten sonra onun mezarı üzerine türbe inşa ettirilmiş fakat söz konusu türbe birkaç asır geçtikten sonra ağır bir hasar görmüştür. Yesevi'nin vefatından 233 yıl geçtikten sonra Orta Asya'nın büyük hükümdarı Emir Timur'un fermanyıyla yeni bir türbe yaptırılmıştır (Muhtarov, 2007, 18).

Hoca Ahmet Yesevi Türbesi, Kazakistan'ın yurtiçi ve yurt dışından en çok ziyaretçi gelen türbesidir. Hayatı, ilmi, ameli ve yetiştirdiği talebeleri ile Hoca Ahmet Yesevi hem yaşadığı döneme hem de kendisinden sonraki dönemlere damga vurmuş büyük bir âlim ve mutasavvıftır. Dünyanın değişik bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, Yesevi ve onun ilkelerinden haberdar oldukları zaman Yesevi Türbesini ziyaret etmek istemektedirler. Bundan dolayı nerdeyse yılın on iki ayı Yesevi Türbesi, ziyaretçi akınına uğramaktadır.

Manen onun ruhaniyetinden istifade etmek isteyen insanların sadece Yesevi'yi ziyaret amacıyla türbeye gelmesi uygun görülmüş, onun dışında bir maksatla bölgeye gelen insanların bir de türbeyi ziyaret edelim diye düşünerek ziyarette bulunması tasvip edilmemiştir.

Ahmet Yesevi Türbesine gelenler öncelikle türbeyi selamlar ve kadınlar başlarını kapatırlar. Türbede bulunan başta Ahmet Yesevi olmak üzere defnedilen Han, Sultan, Bey, Kahramanların ruhuna Kur'an bağışlanmaktadır. Bilenler kendileri okuduğu gibi, bilmeyenler de türbede bulunan hocaya okutmaktadırlar. Dileklerinin kabul olması ve türbede bulunan yatırın ruhaniyetinin kendilerinden haberdar olması için insanlar türbeye el ve yüzlerini sürüyorlar. Türbeyi tavaf etmek, öpmek, beyaz bez getirip, türbe görevlilerine teslim etmek, yedi tane çörek dağıtmak ve evde yazıp getirdiği, dileklerin bulunduğu mektupları kutulara atmak en çok yapılan ritüellerdendir.

Türbeye ziyarete gelen insanlar türbede cami odasında namaz kılmakta ve ilahiler okumaktadırlar. İsteklerin kabul edilmesi ve ziyaretin tam olması için türbede bulunan Taykazan içerisine madeni para atmak, türbenin köşelerine para yerleştirmek ve para kutularına yedi tane veya fazla para atmak önemli ritüellerden sayılmaktadır. Türbede defnedilen büyüklerin ruhuna Aş/Yoğ töreni düzenlemek, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek ve adak adamak da çok sık görülen uygulamalardandır. Türbeyi değişik dilek ve istekleri için gelmiş olanların türbe içinde bulunan kuyuya 7'den 70 taneye kadar madeni para atması ve dilek dilemesi en önemli ritüellerden biridir. Ayrıca ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden yemek, hasta olanların şifa bulacağına inanarak yerine getirdikleri bir başka ritüeldir⁶.

⁵ Türbedeki incelemeler 2016 yılı Ağustos ayında yapılmıştır.

⁶ Türbe başındaki incelemeler 2015 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

4.5. Kuşçu Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Kuşçuluk sanatı ile meşhur olan Kuşçu Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin yetiştirdiği talebelerinden birisidir. Hocasının isteği ile Türkistan'ın doğu tarafında yedi pınarın bulunduğu güzel bölgede iskân etmiş ve burada ilim ve irfanla meşgul olmuştur. Gerçek adı Ahmet olan Kuşçu Ata'nın türbesine çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. Ziyarete gelenler önce abdest almakta, sonra türbeyi selamlayarak ziyaretlerine başlamaktadırlar. Kur'an okuyup veya okutup dua ettikten sonra türbe içinde namaz kılmaktadırlar. Dilek ve isteklerini dile getirirken türbeye el ve yüz sürmek önemli bir ritüel olarak görülmektedir.

Ziyarete gelenlerin manevi olarak görevlerini yerine getirmek ve dualarının kabul olması için kurban kestikleri ve sadaka dağıttıkları çok sık görülmektedir. Yine bunun tamamlayıcısı olarak yedi tane çörek dağıtmak ve her yıl türbe etrafında toplanarak Mevlit okutmak başlıca takip ettikleri ritüellerdendir. Özellikle maddi ve manevi olarak rahatsızlıkları bulunanların ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan sudan içmek, bu suyu eve götürmek ve bu su ile banyo yapmak en çok yaptıkları uygulamadır⁷.

4.6. İsmail Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

İsmail Ata Türbesinin yer aldığı Turbat köyü ile ilgili farklı rivayetler vardır. Bunlardan birine göre “Turbat” sözcüğü, Arapça “mezar” kelimesinden türemektedir. Kazak, Türk, Özbek ve diğer Türk-Müslüman ülkelerinde “türbe” kavramı “kesene”, “mausoleum”, “sagana” kelimelerine eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. “Turbat” kelimesinin kökü de bundan gelmektedir. Bir zamanlar “türbe” sözcüğü de tekil şekilde “kesene” anlamında kullanılmış, “turbat” kelimesi de biraz değişime uğrayarak çoğul şekilde “keseneler” anlamında kullanılmıştır (Kenzhetayev, 2007, 145).

Söz konusu Turbat köyünde Orta Çağ'a ait büyük mimari türbeler külliyesi günümüze kadar ulaşmıştır. Onlardan birisi hem de en muhteşemi “İsmail Ata” külliyesidir. Adı geçen külliye, İsmail Ata Türbesi, Cibrâil Ata Türbesi, Koşkar Ata Türbesi gibi birçok türbe ve Orta Çağ'a ait camiden, sufi dervişlerin halvetgahından ve kapıdan oluşmaktadır.

İsmail Ata Türbesi en çok ziyaret edilen türbeler arasında sayılmaktadır. Uzak yakın değişik bölgelerden ziyarete gelenler burada ziyaret adabına uygun şekilde ziyaretlerini gerçekleştirmektedirler. Türbeyi selamlayarak ziyarete başlayan ziyaretçiler daha sonra salavat getirerek ve ilahiler okuyarak ziyaretlerine devam etmektedirler. Türbeyi tavaf etmek ve türbeye el-yüz sürmek her zaman görülebilen bir ritüeldir. Duadan sonra kibleye yönelerek namaz kılmak ve dilekte bulunmak önem verilen bir uygulamadır.

İyiliğe ulaşmak için iyilik yapmak gerekir düşüncesinden hareketle ziyarete gelenler türbede defnedilen büyüklerin ruhuna Aş/Yoğ töreni düzenlemeyi, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemeyi, ziyaretçilere yiyecek ikram etmeyi ve yedi tane çörek dağıtmayı önemli bir ritüel olarak yerine getirmektedirler.

Ziyarete gelen insanların ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşması, türbe bahçesindeki pınardan su içmeleri ve kaplara doldurarak eve götürmeleri ayrıca ziyaret yerine para bırakma veya atmayı bir ibadet anlayışı ile yaptıkları görülmektedir⁸.

⁷ Türbedeki incelemeler 2016 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

⁸ Türbedeki incelemeler 2016 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

4.7. Koşkar Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Koşkar Ata Türbesi, Karadağ eteğindeki Koşkar Ata Nehri'nin kenarında bulunan eski mezarlıkta yer almaktadır. Bu mezarlığı yerli halk "Koşkar Ata Mezarlığı" diye adlandırmaktadır. Mezarlık nehrin dağ tarafının çıkış yönünde, yani nehrin güneydoğu tarafında yer almıştır (Taciyeve, 2011, 201). Nehrin dağa bakan tarafı eski su barajıyla çevrilmiştir. Mezarlığın kuzeybatı tarafı kalın ormanlık, güneydoğu tarafı ise düz ova şeklindedir. Eski mezarlık içini çengel ve diğer bitkiler basmıştır. Mezarlığa her yıl vefat eden insanlar defnedilmiştir.

Koşkar Ata kahramanlığıyla ve cesurluğuyla halkın zihninde önemli bir yer tutmaktadır. Dinî yeteneği, şeriat kanunlarının bilgini olarak kazandığı şöhret sayesinde Koşkar Ata "evliya", "zat-ı evliya" olarak anılmaya başlamıştı. Evliya olarak tanınan Koşkar Ata Türbesine yerli halk ve Kazakistan'ın her tarafından ziyaretçiler ziyaret etmektedirler. İlk olarak türbeyi selamlayarak başlayan ziyaretçiler, türbeyi tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek, bez, çaput bağlamak, Kur'an okumak veya okutturmak, ziyaret ibadeti tamamlanmaktadır. Genelde aile olarak gidildiği için insanların yanında çocukları da bulunmaktadırlar. Hazır buraya gelmişken, çocuklar da atasının duasını alsın, bereketlensin diye kendilerinin yaptığı ayinleri tekrarlatıp, türbe örtüsüne el sürme, türbeyi 7 kez dolaşma ritüelini sıkça çocuklara da yaptırıyorlar. Altını ıslatan çocukları, deri hastalıkları olan çocukları türbe yanında bulunan pınardan ve çeşmeden su alarak banyo yaptırırılar. Ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan taşı veya taşları vücudun ağır yerlerine koyarak veya üzerinde gezdirek derdine şifa olacağına inanmaktadırlar. Bu ayinler hasta olan herkese uygulamaktadırlar. Son olarak ziyaret yerlerindeki mezarlara elini ve yüzünü sürmek, ziyaret yerine para bırakmak veya atmak, yatırın ruhuna dualar ithaf ederek ve kutsal sayılan sudan evlerine alarak türbe başından ayırlırmaktadırlar⁹.

4.8. Baba Tüktü Şaştı Aziz Türbesinde Yapılan Ritüeller

Baba Tüktü Şaştı Aziz Türbesi, Karadağ yöresinin kuzey tarafında, Güney Kazakistan ile Cambıl Eyaletlerinin sınırında, Üçbaş nehri havzasındaki eski Koyhand, şimdiki Kumkent köyünün güneybatısında, 6 kilometre uzaklıkta, Cılıbulak Pınarı kıyısında, su barajı yakınında yer almaktadır (Konır, June 1, 2010, 8).

Baba Tüktü Şaştı Aziz Türbesine her mevsimde gelen ziyaretçilerin ayağı hiç kesilmez. Bazıları hastalıklarına dua etmeye geliyorsa, bazıları da büyük bir sefere çıkmadan önce dua etmeye ve atalarının ruhu için dua etmeye gelmektedirler. Yerel halkın dediğine göre Kazakların Güç Atası sayılan Güreşçi Hacmuhan da yarışmasından önce buraya gelip, dua edip gidiyormuş. Bunun gibi Kazakların gururu boksör Bakhtiyar Artayev de Olimpiyat Oyunlarına gitmeden önce dua ettiklerini, kurban kestiklerini söylemektedirler. Mezarın yanında bulunan küçük gölde ziyaretçiler, çeşmeden su içmekte ve gölde de yıkanmaktadırlar.

Burada görevli türbedar, "Baba'nın yaşadığı yüzyılı kimse doğru söyleyemez. Hikâye sadece varsayımdır. Ziyaretçiler buraya Jılıbulaktan su içip, yakınlarındaki gölde yıkanmak için geliyorlar. Buranın suyu kutsaldır. Onlarla birlikte evine götürmek için su çeken insanlar da var. Tanrı için yalvaranlar burada gecelemetedirler ve niyetlerinin kabul edilip, tekrar gelen ziyaretçilerimiz de var" demektedir¹⁰.

⁹ Türbedeki inceleme 2016 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

¹⁰ Türbedeki incelemeler 2016 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

4.9. İshak Bab Türbesinde Yapılan Ritüeller

Bab, Arapça “kapı” anlamında kullanılmaktadır. Türk halklarının dinin kapısı diye adlandırdığı İshak Bab, evliyaların sultanı Hoca Ahmet Yesevi’nin sekizinci dedesidir. “Nesep-name” adlı Arap soylu Hocalar şeceresinde adı geçen İshak Bab’ın türbesi şimdiki Güney Kazakistan Eyaleti Sozak İlçesi Cartitepe (Yarı Tepe) köyü yakınlarında yer almaktadır (Ahmetbekova, 1998, 28).

Geleneksel olarak Türk halklarının dinin kapısı diye isim verdiği İshak Bab, Hoca Ahmet Yesevi’nin sekizinci dedesi olarak sayılmaktadır. İshak Bab’ın türbesi şimdiki Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesi Cartitepe köyü yakınlarında yer almaktadır. Türbeyi ziyarete gelenler, türbe ziyareti adabına göre hareket etmekte ve bir kısım ritüelleri gerçekleştirmektedirler. Ziyaret yerine gelenler Kur’an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatırın ruhuna bağışlamakla başladıkları ziyaretlerini, ziyaret yerinde salavat getirmek, ilahiler okumak ve yatırın ruhuna dualar ithaf etmekle devam ettirirler. Türbede buldukları müddetçe iki rekât namaz kılmak, ziyaret yerinde tespih çekmek ve şükür duası okumak ziyaretçilerin yapageldikleri ritüellerdendir.

Ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşmak, ziyaret yerindeki sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmak, ziyaret yerlerindeki mezarlara elini ve yüzünü sürmek ve mum yakmak gibi ritüelleri de yerine getirmektedirler. Dua ve isteklerinin kabul edilmesi için ziyaret yerinde etli yemek pişirip yemek ve orada bulunanlara dağıtmak, dilek dilerken, türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak da ziyaretçilerin en çok yaptıkları uygulamalardır. Özellikle hasta olanların ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan taşı veya taşları vücudun ağrıyan yerlerine koymak veya sürmek şifa olacağına inanılan bir davranıştır. Ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, çocuğu olup da yaşamayan çocuklarına, yaşaması için türbedeki yatırın ismini koymak en önemli bir ritüeldir. Ayrıca ziyaret yerine para bırakmak veya atmak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içerisine para, demir parçaları vs. atmak en çok tercih edilen ve duların kabulü için gerekli görülen ritüellerdendir¹¹.

4.10. Karahan Türbesinde Yapılan Ritüeller

Karahan (Evliya Ata) Türbesi, Kazakistan’da Taraz şehrinin merkezinde, Töle Bey ile Bayzak Batır Sokaklarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Türbe, Orta Çağ’da Taraz bölgesinde yaptırılan kutsal anıtlardan biri olarak tarihe geçmiştir. 1902 yılında Karahan (Evliya Ata) Türbesini araştırmak amacıyla bölgeye gelen Rus mimar sanatı uzmanlarını türbenin muhteşem dış görünüşü hayran bırakmıştı. Onlar türbeyi eski Taraz bölgesinin eşdeğeri bulunmayan tarihi mücevher olarak değerlendirmiştir. Arkeolojik kazılardan tespit edildiği gibi, inşaat yapımı sırasında oldukça ustalıklı hazırlanan 30 çeşit desenli kerpiçler kullanılmıştır. Karahan (Evliya Ata) Türbesi, Karahanlılar döneminde, yani XI. yüzyılda yaptırılmıştır. Fakat türbenin kim tarafından yaptırıldığı henüz belli değildir. Onun inşaatı Ayşe Bibi ve Babacı Hatun Türbeleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunmaktadır. Onların mezarları X-XII. yüzyıllarda Kazakistan’ın Güney bölgesini yöneten Karahanlılar idaresiyle ilişkilendirilir. Karahan (Evliya Ata) adı da buradan kaynaklanmaktadır (Muhtarov, 2007, 57).

¹¹ Türbe gözlemi Muhit Tölegen tarafından 2016 yılı Ağustos ayında yapılmıştır.

Kazakistan'da Taraz şehrinin merkezinde bulunan Karahan (Evliya Ata) Türbesi, Töle Bey ile Bayzak Batır sokaklarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Türbeyi ziyaret edenler öncelikle türbeyi selamlayıp, el ve yüzlerini türbeye sürmektedirler. Bilenler Kur'an okurken bilmeyenler okutmaktadırlar. Ziyaret sırasında türbeyi tavaf etmek, mezarın üzerine yeşil renkte örtü veya seccade bırakmak, yatırın ruhaniyetinden istifade etmek için türbede geceleme gibi ritüeller yerine getirilmektedir. El ve diz üzerine çömelerek ve sürünerek türbeye yaklaşmak ve öpmek önemli görülen bir ritüeldir.

Hastalığı olanların ziyaret yerindeki kutsal su ile cilt hastalığı bulunan yerini yıkaması çok önemli görülen bir ritüeldir. Ayrıca iyiliğe ulaşmak için iyilik yapmak anlayışıyla yedi tane çörek dağıtmak ve Taykazan içerisine madeni para atmak da burada görülen uygulamalardandır. Ayrıca türbeye bez, çaput bağlamak ve ziyaret yerini ya üç gün üst üste gidip ziyaret etmek ya da üç Perşembe üst üste ziyaret etmek de görülen ritüellerdendir¹².

4.11. Muhammed Hanefiyye Türbesinde Yapılan Ritüeller

Muhammed Hanefiyye Türbesi, Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesindeki Suyındık adlı bir nehrin kenarında bulunmaktadır. Türbe, 1,75 kalınlıkta çimentoyla kaplanmıştır. Çimento örtünün güneybatı tarafında siyah boyayla "Hazreti Ulu Muhammed Hanefiyye" diye yazılmıştır (Taciye, 2011, 75).

Hz. Peygamber'in soyundan gelen ve seyitlerin efendisi olarak tanımlanan Muhammed Hanefiyye Türbesi, Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesindeki Suyındık adlı bir nehrin kenarında bulunmaktadır. Türbeye yıl boyunca çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. Özellikle Peygamber neslinden olduğu için diğer ziyaret yerlerine göre buraya çok daha fazla insan gelmektedir. Türbeye gelenler önce abdest almakta, türbeyi selamlamakta, kadınlar başlarını örtmekte ve üç İhlâs, bir Fatiha okuyarak ziyarete başlamaktadırlar. Duadan sonra türbenin odasında namaz kılmaktadırlar. Bazı ziyaretçiler burada bir gece kalarak rüya beklentisi ile türbede uyumaktadırlar. Adak adamak, kurban kesmek, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek önemli görülen ritüellerdendir. Yine sadaka dağıtmak ve ziyaretçilere yiyecek ikram etmek de böyle görülmektedir.

Değişik hastalık ve sıkıntıları bulunanların şifa bulmak için türbenin yakınlarında bulunan pınardan, çeşmeden su içmeleri ve kaplara doldurmak suretiyle evlerine götürmeleri, türbenin köşelerine para yerleştirmeleri ve türbenin çevresini dolaşmaları da burada görülen ritüellerdendir¹³.

4.12. Akbikçeş Türbesinde Yapılan Ritüeller

Akbikçeş Kulesi Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesinde Aksümbe köyünün yakınlarında yer almaktadır. Akbikçeş "Beyaz Kız" anlamında kullanılmaktadır. Bu kulenin Akbikçeş isimli kıza ait olduğu düşünülmektedir. Söz konusu kule hakkında Orta Çağ araştırmacıları Hafız Tanış'ın, Mir Muhammed el-Buhari'nin, Nizameddin Şami ile Şerafeddin Ali Yazdi'nin çalışmalarında önemli bilgilere rastlanabilir. Aynı zamanda Akbikçeş Kulesi, V.G. Tizengauzen, V.V. Bartold, V.L. Voronina, A. Margulan ve K.M. Baypakov, C. Taymaganbetov gibi bilim adamlarının da dikkatlerini çekmiştir.

¹² Türbedeki gözlemler Kurmanbek Abdıray tarafından 2016 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

¹³ Türbedeki incelemeler 2016 yılı Ağustos ayında yapılmıştır.

Tarihçi Şerafeddin Ali Yazdi'nin *Zafer-name* adlı kitabında anlatıldığı üzere Emir Timur Akbikеш Kulesini ziyaret etmiştir. Kulenin ihtişamlı görünüşü ve yüksekliği, hükümdarı hayran bırakmıştır. Emir Timur, burada 1389-1390 yıllarında Toktamış'a karşı yürüttüğü savaşlarına başlamıştır (Tabildiyev, 2008, 14).

Kazaklar arasında Akbikешle ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Rivayetin birine göre Akbikеш, hem güzel hem de zeki bir kızdır. Fakat sevgilisine kavuşmadan vefat etmiş bundan dolayı da halk, para toplayarak mezarına büyük bir kule inşa ettirmiştir. Bir başka rivayette ise Akbikеш, düşman ansızın saldırdığı zaman altı kardeşiyle birlikte halkını korumak için ata binmiş fakat savaş sırasında vefat etmiştir. Böylece onun mezarına büyük bir kule yaptırılmıştır. Farklı anlatımlarla birlikte Akbikеш halk arasında değerli bir insan olarak görülmüş ve türbesine ziyaretçiler gelmiştir. Türbeyi ziyarete gelenler toplu olarak dua etmeyi ve duadan sonra iki rekât namaz kılmayı adet edinmişlerdir. Ziyaret yerinde salavat getirmek, yatırın ruhuna dualar ithaf etmek ve ziyaret yerinde etli yemek pişirip yemek ve orada bulunanlara dağıtmak önem verilen ritüellerdendir. Ayrıca mum yakmak, ziyaret yerinin etrafını belirli zamanlarda belirli sayılarda (3 veya 7 defa) dolaşmak ve ziyaret yerine para bırakmak veya atmak da en çok uygulanan ritüellerdendir¹⁴.

4.13. Abdülaziz Bab Türbesi'nde Yapılan Ritüeller

Abdülaziz Bab Türbesi, Güney Kazakistan ili Sayram ilçesinde bulunmaktadır. Türbe, mimari özellikleriyle ve muhteşem görünüşüyle dikkat çekmektedir. Dinî inşaat IX. yüzyılda, Karahanlılar döneminde yaptırılmıştır (Aşimulı, 2010, 54).

VIII. yüzyılda Orta Asya bölgesine İslam dinini yayma amacıyla gelmiş olan Abdülaziz Bab, halk arasında dolaşan efsaneye göre Hz. Peygamber'in sahabelerinden birisidir. Bölge insanları bu türbeye büyük önem vermekte ve değişik sebeplerle türbeyi ziyaret etmektedirler. Türbeye gelenler önce abdest almakta, türbeyi selamlamakta, kadınlar başlarını örtmekte ve üç İhlâs, bir Fatıha okuyarak ziyarete başlamaktadırlar. Türbeyi tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek ve dua etmek ritüellerini yerine getiren ziyaretçiler daha sonra iki rekât namaz kılmaktadırlar. Adak adamak, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek, ziyaretçilere yiyecek ikram etmek, sadaka ve yedi tane çörek dağıtmak duların ve isteklerin kabulü için önemli sayılan ritüellerdendir. Yine türbeye bez, çaput bağlamak, kutulara yedi tane veya fazla para atmak, türbenin köşelerine para yerleştirmek ve türbenin çevresini dolaşmak da yerine getirilen ritüellerdendir. Hastalığı olanlar başta olmak üzere türbenin yakınlarında bulunan pınardan, çeşmeden su içmek ve türbe bahçesindeki şifalı sudan kaplara doldurmak da çoğu ziyaretçilerin yaptıkları uygulamalardandır¹⁵.

4.14. Davut Bek Şah Mansur (Davut Bek Şah Mansur) Türbesinde Yapılan Ritüeller

Davut Bek Şah Mansur Türbesi, Cambıl Eyaleti Taraz şehrinin merkezinde yer almaktadır. Adı geçen türbe Moğol Hükümdarı Uluğ Bilge İkbâl Han Davutbek'in (Davut Bek) defnedildiği mezarın üstüne inşa edilmiştir. Türbe, halk tarafından Şah Mansur Türbesi diye adlandırılmıştır (Mirzahanova, 2002, 98).

Davut Bek Şah Mansur Türbesi, Cambıl Eyaleti Taraz şehrinin merkezinde yer almaktadır. Türbe, halk tarafından Şah Mansur Türbesi diye adlandırılmıştır.

¹⁴ Türbedeki inceleme 2017 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

¹⁵ Türbedeki incelemeler 2017 yılı Eylül ayında yapılmıştır.

Türbeye ziyarete gelenler, önce abdest almakta, kadınlar başlarını örtmekte, üç İhlâs, bir Fatiha okuduktan sonra toplu olarak dua etmektedirler. Türbe içinde kibleye yönelerek namaz kıldıktan sonra türbeye havlu, seccade, tespih, takke, başörtüsü, süpürge bıraktıkları görülmektedir. Ziyaret yerinde etli yemek pişirip yemek ve orada bulunanlara dağıtmak önemli görülen bir ritüeldir. Türbenin bahçesinde bulunan sudan şifa niyetiyle içmek hasta sağlam herkesin yaptığı bir ritüeldir. Özellikle ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağaçtan veya çalıdan bir parça alıp kurutmak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan taşı veya taşları vücudun ağrıyan yerlerine koymak veya sürmek ve mum yakmak da bu türbede görülen ritüellerdendir¹⁶.

4.15. Alhoca Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Alhoca Ata Türbesi, Türkistan şehrinde Hoca Ahmet Yesevi Türbesinden 3 km uzaklığında A. Tutkabayev sokağında yer almaktadır. 1997-1999 yılları arasında türbede onarım çalışmaları yürütülmüştür. İnşaat, kabirhane, cemaathane ve giriş kısımdan oluşmaktadır. Genellikle pişmiş tuğladan yapılmıştır. Kabirhane ve cemaathane odaları kubbeyle örtülmüş ve dört tarafında pencere nişleri bulunmaktadır. Giriş kısmının duvarı dörtgen şeklinde kerpiçle örülmüştür. Efsaneye göre Alhoca Ata, Hoca Ahmet Yesevi'nin damadı, yani onun kızı Gevher Ana'nın kocasıdır (Taciye, 2011, 54). Bundan dolayı türbeyi ziyaret edenlerin sayısı oldukça çoktur. Ziyarete gelenler diğer türbelerde olduğu gibi burada da bazı ritüelleri yerine getirmektedirler. Türbeyi tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek, türbeye bez, çaput bağlamak, beyaz bez getirip türbe görevlilerine teslim etmek bu ritüellerdendir. Ayrıca Kur'an okumak veya okutmak, dua etmek ve yedi tane çörek dağıtmak da bu türbeyi ziyarete gelenlerin yaptıkları ritüellerdendir¹⁷.

4.16. Gauhar Ana (Gevher Ana) Türbesinde Yapılan Ritüeller

Gevher Ana Türbesi, Türkistan şehrinde güneye doğru 4 km uzaklığında Türkistan-Şauildir otoyolunun sol kenarında yer almaktadır. İlk başta mezar şeklinde çatısız, dört kulaklı duvardan yapılmıştır. Türbe yanında ziyaretçiler için üç odalı bir yapı bulunmuştur. Gevher Ana'nın ne zaman vefat ettiğine dair bilgi bulunmamaktadır (Tuyakbayev).

Ahmet Yesevi Hazretlerinin kızı olan Gauhar Ana çocuk doğuramamıştır. Babası kızının üzüldüğünü görünce şöyle diyor. 'Senin sayende derdine şifa bulan, sağlığa kavuşan her insan senin çocuğundur'. Gauhar Ana halk arasında evliya olarak tanınmıştır. Türbeye ziyaret eden insanlar hastalıklarına deva bulup, sağlığına kavuşuyormuş. Türbeye ziyaret edenlerin ziyaret nedenleri arasında 'Hastalıklarından kurtulmak' ilk sıra almaktadır. Ziyaretçiler tıbbın çözümü bulamadığı hastalıkları için bir umut ile şifa arayışına yönelmektedirler. İkincisi ise çocuk sahibi olmak, üçüncüsü diğer istekler için yapılmaktadır. Türbeye gelen insanlar türbeyi tavaf ettikten sonra türbe bekçisine beyaz bez teslim etmektedirler. Ondan sonra yatırın ruhuna Kur'an bağışlayarak, kurbanlarını kesip, yemeğini yiyor ve oradaki diğer ziyaretçilere ikram etmektedirler. Çocuk sahibi olmak isteyen anneler türbe sütunlarını kucaklayarak dua ediyorlar. Ziyaret edildikten sonra dünyaya gelen kız çocuğuna çoğunlukta Gauhar

¹⁶ Türbedeki incelemeler Bavurzhan Sayfunov tarafından 2016 Haziran ayında yapılmıştır.

¹⁷ Türbedeki gözlemler 2017 yılın Haziran ayında yapılmıştır.

adını vermektedirler. Ziyaretçiler, el ve diz üzerine çömelerek ve apalayarak türbeye yaklaşmak ve öpmek, yağmurun yağması için türbeden alınan bir taşı suya bırakmak ve yatırın tavsiyesini almak için türbe içinde geceleme gibi ritüelleri yerine getirmektedirler¹⁸.

4.17. Ukaş Ata (Ukkaşe Ata) Türbesinde Yapılan Ritüeller

Ukkaşe Ata Türbesi ve kuyusu Türkistan şehrinde kuzeye doğru 35 km uzaklıkta, Babaykurgan köyünün kuzeyinde Karadağ'ın eteğinde yer almaktadır. İlk başta sadece kabri yapılmıştır. Şimdiki türbesi 1989-1990 yıllarında yerel halk tarafından inşa edilmiştir. Türbe çift odadan oluşmaktadır. Giriş kısmı küçük, ana odası ise uzun biçimlidir. İç kısmından bakıldığında uzunluğu 22,2 m, yüksekliği 4 m, genişliği ise 4,6 metredir. Yedi tane küçük penceresi bulunmaktadır (Altayeva, September 25, 2009).

Ukaş Ata, İslam'ı Kazak bozkırlarına ilk getiren tarihi bir kişidir. Türk soyundan gelmekte olan Ukaş Ata, İslam'a karşı olan grup tarafından kafası kesilerek öldürülmüştür. Efsaneye göre kafasının düştüğü yerde kuyu oluşmuştur ve insanlar bu kuyudaki suyun yer altından Mekke'den gelen zezem suyu olduğuna inanmaktadırlar. Ukaş Ata'nın Türbesine Kazakistan ve Özbekistan'dan ziyaret etmeye gelenlerin sayısı çoktur. Ziyaretçiler ilk olarak türbeye yaklaştığında yatırın ruhuna Kur'an bağışlayıp sonra kuyudan su çekiyor. Buradaki kuyunun özelliği her gelen ziyaretçiye suyun çıkmamasıdır. Eğer kuyudan su çıkmadıysa o senin niyetinin gerçekleşmediği anlamına gelmektedir. Bundan sonra türbeye bez ve çaput bağlamak, beyaz bez getirip türbe görevlilerine teslim etmek ve yedi tane çörek dağıtmak ritüellerini yapmaktadırlar. Ayrıca bilenlerin Kur'an okudukları, bilmeyenlerin ise Kur'an okuttukları görülmektedir. Kutulara yedi tane veya fazla para atmak, türbenin köşelerine para yerleştirmek gibi ritüellerden sonra kuyudan kaplarına su doldurup evlerine götürmektedirler¹⁹.

4.18. Domalak Ana Türbesinde Yapılan Ritüeller

Domalak Ana türbesi Güney Kazakistan bölgesinin özel mimari anıtlarından birisidir. Türbe Balabögen Nehri havzasında Karatau dağlarının güney tarafında Güney Kazakistan bölgesinde yer almıştır (Dauituli, 2009, 110).

Domalak Ana, Jetisu, Aulieata, Şımkent ve Taşkent'te yaşayan tüm insanların annesi olarak tanınmaktadır. Domalak Ana rüyasında kocası Baydibek-Ata'yı görüyor ve onun ona Karatau eteğine taşınmasını emir ettiğini söylüyor. Bu şekilde, hayatının son günlerini Karatau'da geçiriyor. İlk çocuğunu doğurduğu zaman ökçesini bastığı yerden çıkan su kutsal olarak sayılmaktadır. Türbeye Güney Kazakistan ve Taşkent'ten ziyaretçiler çok gelmektedir. Ziyaretçilerin çoğu kadınlardır. Türbeye çoğunlukla kısır olan kadınlar, evde kalan kızlar ve sıkıntısı olan insanlar dertlerine deva arayıp gelirler. Genel olarak tavaf etmek, kurban kesmek, çaput bağlamak, Kur'an bağışlamak gibi ritüelleri yerine getirdikten sonra özel ritüellerini de uygulamaktadırlar. Mesela, toprak almak, süpürge bırakmak ve çocuk elbisesini evliya kabirinde bir gece bekletip evine götürmek gibi ayinleri yapmaktadırlar. Genelde türbeyi Cuma günleri ve Ramazan aylarında ziyaret edenlerin sayısı çoktur. Dilekleri kabul olan ziyaretçiler teşekkür etmek için tekrar türbeye gelir ve adakları varsa yerine getirirler. Bazıları da üst üste Cuma günleri türbeyi ziyaret ederlerse dileklerinin kabul olduğuna inanmaktadırlar²⁰.

¹⁸ Türbedeki incelemeler 2017 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

¹⁹ Türbedeki incelemeler 2017 yılı Temmuz ayında M. Tölegen tarafından yapılmıştır.

²⁰ Türbedeki gözlemler 2017 yılı Eylül ayında yapılmıştır.

4.19. Aysa Bibi Türbesinde Yapılan Ritüeller

UNESCO uzmanlarının fikirlerine göre bütün yapısı desenle bezenerek süslenen ve altmıştan fazla desene bürünen kerpiçler sadece dış kaplama olarak değil, duvar yapısı olarak kullanılan dünyadaki eşsiz mimari eserlerden biri Aysa Bibi Türbesidir. XII. yüzyılda inşa edilmiştir. Aysa Bibi Türbesi, Cambıl ili Cambıl ilçesi Aysa Bibi köyünde bulunmaktadır (Muhtarov, 2007, 68).

Karahan Han'ın eşi olan Aysa Bibi İslam dinini yaymakla halk arasında saygı kazanmıştır. Aysa Bibi Türbesine Kazakistan'ın her tarafından ziyaret etmeye gelirler. Kimi niyet edip, dua etmeye kimi ise Ana'nın ruhuna Kur'an okuyarak sevabını başışlamak için ziyaret ederler. Türbeyi selamlayarak girip, alışlagelmiş ritüelleri yapıyorlar. Dualarını ediyorlar. Yeni evlenen çiftler ilk olarak Aysa Bibi Türbesine ziyaret etmeyi farz biliyorlar ve gelip Kur'an okuyup, evliliğinin mutlu sürmesi için dua ediyorlar ve para bırakıyorlar. Evleri yakın olan insanlar namazları buraya gelip kılıyorlar ve bunun daha çok kabul edileceğine inanıyorlar²¹.

4.20. Babacı Hatun Türbesinde Yapılan Ritüeller

Babacı Hatun Türbesi, Kazakistan'ın Güney bölgesindeki Cambıl iline bağlı Taraz şehrinden 18 km uzaklıkta, Almatı-Çimkent yoluna yakın Ayşe Bibi köyünde, Ayşe Bibi Külliyesi içerisindeki, Ayşe Bibi Türbesinin yanında yer almaktadır. Babacı Hatun Türbesinin banisi İlhan Şah ve mimarının ise Muhammed olduğu anlaşılmaktadır (Koshenova, 2016, 185–186).

Halk arasında anlatılanlara göre Aysa Bibi'ye Taraz şehri hükümdarı Karahan Muhammed evlenme teklifinde bulunur fakat Aysa'nın hocası buna müsaade etmez. Aysa Bibi, başlığında saklanan zehirli yılan tarafından ısırıldıktan sonra Asa Nehrinin kenarında vefat eder. Çok büyük bir acıya katlanan Karahan, onun defnedildiği mezara büyük bir türbe yaptırır. Aysa Bibi'nin en samimi arkadaşı olan Babacı Hatun vefat edince Karahan, onun adına da büyük bir türbe yaptırır. Bundan sonra insanlar bu türbeyi ziyarete gelmeye başlarlar.

Ziyarete gelenler el ve diz üzerine çömelerek ve apalayarak türbeye yaklaşmak ve öpmek ritüelini yaparlar. Daha sonra tespih çekmek, salavat getirmek ve yatırın ruhuna dualar ithaf etmek uygulamalarını yaparlar. Bu türbeyi ziyaret edenler sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmayı, ziyaret yerlerindeki mezarlara elini ve yüzünü sürmeyi ve ziyaret yerine para bırakma veya atma ritüelini yerine getirirler. Ziyaretlerinin kabul olması ve yatırın ruhaniyetinin razı olması için ziyaret yerinde etli yemek pişirip yerler ve orada bulunanlara dağıtırlar²².

4.21. Uzun Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Uzun Ata mezarı Güney Kazakistan Eyaleti Şardara ilçesinde bulunan mimari abidedir. Türbe kuleli-kubbeli inşaat niteliğindedir. Türbe duvarları kare biçimli tuğladan örülmüştür. Kubbesi 8 dilimli kasnağa yerleştirilmiştir. Türbenin doğu tarafında yukarı çıkılacak bir merdiven, batı tarafında küçücük bir oda vardır. Giriş yönü çerçeve şeklinde yapılarak kapının üzeri sivri biçimli kemerle süslenmiştir. Kulenin aşağı tarafında yer alan kitabede Arapça harflerle "Bu türbede 778 yılında (1377) vefat eden Durman'ın oğlu Şermuhammed (Uzun Ata) defnedilmiş" (Aşimulı, 2010, 115) diye yazılmıştır.

²¹ Türbe gözlemleri 2017 yılı Eylül ayında yapılmıştır.

²² Türbedeki gözlemler 2017 yılı Eylül ayında yapılmıştır.

Uzun Ata Türbesi Güney Kazakistan Eyaleti Şardara ilçesinde bulunan mimarî abidedir ve bu türbeyi ziyarete gelenler önce türbeyi selamlayarak ziyaretlerine başlarlar. Daha sonra türbeyi tavaf ederek bilenler Kur'an okuma veya okutma ritüelini yerine getirirler. Dua etmek ve Adak adamak ritüellerini yerine getirdikten sonra yedi tane çörek dağıtma ve kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yeme uygulamasını gerçekleştirirler. Özellikle hastalığı olanlar başta olmak üzere ziyaretçiler türbe bahçesindeki şifalı sudan içmek ve kaplara doldurmak ritüelini de ihmal etmemektedirler²³.

4.22. Yalınayak Azder Auliye (Yalınayak Azder Evliya) Türbesinde Yapılan Ritüeller

Yalınayak Azder Evliya Türbesi, Güney Kazakistan Eyaleti Sozak ilçesinin güneybatı tarafında bulunmaktadır. Türbe kapısı güneybatıya bakmaktadır. Alt kısmı dörtgen kare şeklinde ise, üst kısmına kubbe oturtulmuştur. Yalınayak Azder Evliya'nın şimdiki mezarı, türbenin eski biçimi göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Duvarlarının yüksekliği 2,80 m, koni biçimli üstünün yüksekliği 2,70 metredir. Genel olarak sığana temeli çakıl taşlarla 0,60 x 0,70 m ebadında yükseltilecek üstü ham kerpiçle örülmüştür. Kerpiç ölçüsü 34 x 17 x 8 ebadındadır. Temeli 4 x 4 metredir. Duvar kalınlığı 1,5 kerpiçten oluşmaktadır. Türbe tek odalı, tek kişinin kabri bulunmaktadır. Kabirhane üzeri tuğla ile örülmüş ve beyaz kumaş örtülmüştür. Kabre yaban koyunu boynuzu konulmuştur (Yalınayak, 2005, 306, 326).

Yaz kış ayakkabı giymeyip köy köy dolaşarak ağır hastaları tedavi ettiği için kendisine Yalınayak Azder ismi verilen Yalınayak Azder Evliya, halk tarafından büyük saygı ile anılmıştır. Onun türbesine gelenler, türbeyi selamlamak, kurban kesmek, sadaka dağıtmak ritüellerini yerine getirirler. Abdestli olarak geldikleri türbede kadınlar mutlaka başlarını örterler. Üç İhlâs, bir Fatiha okuduktan sonra türbe içinde kıbleye yönelerek namazlarını kılarlar. Türbenin içinde bulunan kuyuya 7'den 70 taneye kadar madeni para atmak ve dilek dilemek ritüellerini yapan ziyaretçiler, daha sonra gelenlere yiyecek ikramında bulunmaktadırlar. Türbenin bahçesinde bulunan sudan şifa niyetiyle içmek, kutsal olduğuna inanılan bu suyu eve götürmek ve bu su ile banyo yapmak ritüellerini yerine getirmektedirler²⁴.

4.23. Tekturmas Türbesinde Yapılan Ritüeller

Tekturmas Türbesi, Taraz şehrinin güneydoğu tarafında Talas Nehrinin sağ kenarında bulunmaktadır. Türbe, XIV. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Talas havzası mimarî anıtlardan birisidir (Muhtarov, 2007, 159).

Taraz bölgesi hükümdarlarından biri olan ve Tekturmas adıyla bilinen Sultan Mahmut Han, yerel serdarlardan biridir ve aynı zamanda saygın bir şahsiyettir. Onun, İslam dininin yayılmasına büyük ölçüde katkı sağladığı ifade edilmektedir. Türbesini ziyarete gelenler, türbeyi selamlamak, tavaf etmek, türbeye el ve yüz sürmek ritüellerini gerçekleştirirler. Bez, çaput bağlamak, beyaz bez getirip türbe görevlilerine teslim etmek de yapılan bir başka uygulamadır. Dua edip, Kur'an okuyan veya okutan ziyaretçiler daha sonra yedi tane çörek dağıtmak ritüelini gerçekleştirirler. Kutulara yedi tane veya fazla para atmak, türbenin köşelerine para yerleştirmek, dileklerinin gerçekleşmesi için adak adamak gerçekleştirilen ritüellerdendir. Ayrıca kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek, türbenin yakınlarında bulunan pınardan, çeşmeden su içmek ve türbenin çevresini dolaşmak da önem verilen ritüellerdendir²⁵.

²³ Türbedeki gözlemleri 2017 yılı Ağustos M. Tölegen tarafından ayında yapılmıştır.

²⁴ Türbedeki gözlemler Dina Shakenbay tarafından 2017 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

²⁵ Türbedeki gözlemler 2016 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

4.24. Sırlıtam Türbesinde Yapılan Ritüeller

Sırlıtam Türbesi, Kızılorda ili Karmakşı ilçesine bağlı Tağay köyünden kuzeydoğuya doğru 16 kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Türbe, VII-VIII. yüzyıllara ait muhteşem mimarî örneklerinden birisi kabul edilmiştir (Dayrabayev, 1997, 18).

Sırlıtam Türbesi, Kızılorda ili Karmakşı ilçesine bağlı Tağay köyü yakınında bulunmakta ve türbe, muhteşem mimari örneklerden biri kabul edilmektedir. Türbeye gelenler önce abdest almakta, türbeyi selamlamakta, kadınlar başlarını örtmekte ve üç İhlâs, bir Fatıha okuyarak ziyarete başlamaktadırlar. Duadan sonra türbenin odasında namaz kılmaktadırlar. Kurban kesmek, sadaka dağıtmak ve ziyaretçilere yiyecek ikram etmek ritüelleri gerçekleştirilmektedir. Türbenin içinde bulunan kuyuya 7'den 70 taneye kadar maden para atmak ve dilek dilemek, türbenin bahçesinde bulunan sudan şifa niyetiyle içmek ve ağaca, çalıya, dala, demir parmaklıklara çaput veya bez bağlama uygulamaları bu türbede de görülmektedir²⁶.

4.25. Asan Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Asan Ata Türbesi, Orta Asya'da yaşayan bütün Türk halklarının ortak mirası sayılmaktadır. Türbe, Kızılorda Eyaleti Şiyeli ilçesi Baygecum demiryolu istasyonundan 5 km uzaklıkta bulunmaktadır. Türbenin banisi ve mimarı hakkında yazılı kaynak bulunmadığından dolayı, türbenin kim tarafından yapıldığı belli değildir. Yapılış tarihi XVI. yüzyıla kadar uzamaktadır. Söz konusu türbe ünlü şair ve düşünür Asan Kaygı mezarının üzerinde inşa edilmiştir (Dayrabayev, 1997, 12).

Kazaklara göre Asan Kaygı hiç durmadan seyahat eden ve çok sayıda bölgeyi gezen bir kişidir. Onun asıl amacı halkı kuraklık, hastalık ve düşmanlardan kurtarmak için huzurlu bir ülke bulmak olmuştur. Mezarına yapılan türbe çok sayıda ziyaretçinin geldiği bir yerdir. Ziyarete gelenler türbeyi selamlamak, türbeyi tavaf etmek ve türbeye el ve yüz sürmek ritüellerini yapmaktadırlar. Kur'an okumak veya okutmak, dua etmek, türbeye bez, çaput bağlamak ve beyaz bez getirip türbe görevlilerine teslim etmek önemli gördükleri ritüellerdendir. Daha sonra yedi tane çörek dağıtmak, adak adamak, kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek uygulamalarını yapmaktadırlar. Kutulara yedi tane veya fazla para atmak ve türbenin köşelerine para yerleştirmek de türbede gerçekleştirilen ritüellerdendir²⁷.

4.26. Ayhoca Ata Türbesinde Yapılan Ritüeller

Ayhoca Türbesi, Kızılorda Eyaleti Karmakşı ilçesinde bulunan eşiksiz kubbeli inşaattır. Türbe, Taşkent, Buhara şehirleri ve Afganistan ülkesinde dinî propagandalar yapan ünlü İslam bilgini ve manevi hoca Ayhoca İşan'ın (1773-1857) mezarının üstüne inşa edilmiştir. Ayhoca İşan, kendi memleketine döndükten sonra eğitim işiyle uğraşarak medrese açmıştır. Yaşadığı sürece burada hocalık yapmıştır. Ayhoca İşan kendi evlatlarına bir cami yaptırmalarını vasiyet etmiştir. Ölümünden sonra çocukları onun adına Aktas köyünde türbesini ve aynı adlı camisini yaptırmışlardır. Bugün bu cami halk arasında Aktas adıyla isimlendirilmektedir (Koshenova, 2019, 168).

Taşkent, Buhara ve Afganistan bölgesinde dinî propagandalar yapan ünlü İslam Bilgini ve Mutasavvıf Ayhoca İşan'ın mezarının üstüne inşa edilmiş türbeyi çok

²⁶ Türbedeki gözlemleri 2016 yılı Ağustos ayında yapılmıştır.

²⁷ Türbedeki gözlem 2016 yılı Haziran ayında yapılmıştır.

sayıda insan ziyaret etmektedir. Türbe ziyaretinde birçok ritüel ve adabı yerine getiren insanlar burada da bu ritüelleri yerine getirmektedirler. Türbeyi selamlayarak ziyarete başlayan insanlar, türbenin çevresini dolaşmak, namaz kılmak, kurban kesmek ve adak adamak ritüellerini yerine getirmektedirler. Kesilen kurbanların etinden yapılan yemeği yemek ve ziyaretçilere yiyecek ikram etmek önemli bir ritüeldir. Türbenin köşelerine para yerleştirmek, türbenin içinde bulunan kuyuya 7'den 70 taneye kadar maden para atmak ve dilek dilemek ritüelleri görülmektedir. Rüya beklentisi ile türbede uyumak da en çok görülen anlayışlardandır. Kutsal olduğu düşünülen kuyudan su çekerek onu içmek ya da şişelerine koyarak evlerine götürmek hastalıklardan kurtulmak düşüncesiyle gerçekleştirilen önemli bir ritüeldir²⁸.

Sonuç

İnsanoğlu bilinen tarihi boyunca yüce bir güce dayanma ihtiyacı duymuş ve bu ihtiyacı doğrultusunda çevresinde var olan şeylere kutsallık atfederek onlara saygı göstermiştir. Özellikle İslamiyet öncesi Türk tarihinde bu kutsallık atfedilenler tabiat unsurları olurken, İslamiyet'ten sonra da yaratıcı katında değerli olduklarını düşündükleri yerler ve kişiler olmuştur. Kazakistan coğrafyası böyle kutsallık atfedilen mekânlar ve kişiler bakımından oldukça zengindir. Güney Kazakistan bölgesinde bulunan ve kendisine üstün sıfatlar verilen bu kişiler ve yerler, Kazak insanı tarafından ziyaret mekânları haline getirilmiştir.

Kazaklar, birçok farklı istek ve dileklerinin gerçekleşmesi için bu mekânları ve yerleri ziyaret yeri olarak görmüştür. Hastalıklardan kurtulmak, kötülüklerden uzak durmak, çocuk sahibi olmak, iş ve eş sahibi olmak, manevi ihtiyacını karşılamak, psikolojik rahatlama sağlamak, toplumsal beklentileri karşılamak, ziyaret yerinde bulunan veli kulun ruhunu memnun etmek ve Allah'ın rızasını kazanmak gibi onlarca sebepten ötürü bu mekânlara gitme ihtiyacı duymuştur. Bazı ziyaret yerlerine özellikle bazı isteklerinin karşılanması için gitmektedirler. Örneğin çocuk sahibi olmak için daha çok Baba Tüktü Şaşı Aziz Türbesine, Ayşe Bibi Türbesine ve Domalak Ana Türbesine gidilirken Ahmet Yesevi Türbesini ziyaret etmekle hacı olmuş gibi sevap kazanılacağına inanılmaktadır. Hastalık, felaket ve kötülüklerden kurtulmak için ise daha çok Koşkar Ata Türbesine gidilmektedir.

Ziyaret yerinde Kur'an-ı Kerim okumak ve sevabını orada bulunan yatrın ruhuna bağışlamak, salavat getirmek, ziyaret yerindeki sandukanın etrafını belirli sayılarda dolaşmak, Sünnet ettirilecek çocuğu türbeye getirmek, ilahiler okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan ağacın meyvesinden şifa niyetiyle yemek, tespih çekmek, şükür duası okumak, ziyaret yerinde bulunan ve kutsal olduğuna inanılan suyun içerisine para, demir parçaları vs. atmak, dilek dilerken, türbenin duvarlarını ve sütunlarını kucaklamak gibi birçok uygulama ziyaret yerlerinde görülmektedir.

Kazaklar, kendisine ululuk atfedilen büyük insanlar için bazısı çok sade ve bazısı çok görkemli olan mezarlar yaparak, bunların üzerine türbeler inşa etmişlerdir. Çalışmamıza konu edindiğimiz mezarlar ve ziyaret yerleri bunun örnekleriyle doludur. Ayhoca Türbesi, Asan Ata Türbesi, Baba Ata Türbesi daha sade yapılar iken, Ahmet Yesevi Türbesi, Ayşa Bibi Türbesi ve Domalak Ana türbesi çok daha görkemli

²⁸ Türbedeki gözlemler Aybar Kassenalin tarafından 2016 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.

inşa edilmişlerdir. Bu türbeler içinde yatan kişiye atfedilen büyüklük ölçüsünde daha ihtişamlı olarak yapılmıştır. Bu ziyaret yerleri sadece insanların manevi duygularını tatmin etmekle kalmaz, aynı zamanda iç ve dış turizme de büyük canlılık katmaktadır.

Kazaklar, ziyaret yerlerine önem verdikleri gibi ziyaret adabına da büyük önem vermişler ve bunu her zaman uygulamaya çalışmışlardır. Bu anlayış, toplumun kimliğinin oluşmasında ve yaşamasında da önemli katkılar sağlamıştır. Özellikle Kazak hafızasında yer etmiş önemli şahsiyetlerin tanınması ve nesilden nesile aktarılması onların millî bilinçlerinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu mezar ve ziyaret yerleri Kazakların tarihlerine ve tarihi mekânlarına sahip çıkma duygusunu pekiştirmiştir. Bundan dolayı bu yerlerin bakım, onarım ve yaşatılması için büyük gayretler göstermişlerdir.

Büyük şahsiyetler ve onların hakkında oluşturulmuş olan bilgiler, toplum arasında nesilden nesile aktararak bu bilgilerin yaşatılmasına çalışılmıştır. Kendisine kutsallık atfedilen Kazak evliyalari, bütün kazakların yanında değer verilen insanlar olmuşlardır. Çalışmamızda kullanılan 26 önemli türbe ve bunlarda yatan şahıslar hakkında toplum arasında belli ölçüde bir bilginin varlığı görülmektedir. Aynı zamanda kutsal mekânlarla ilgili Kazakistan'da yapılmış olan çalışmalar da bu yerlere verilen değerin artmasına sebep olmaktadır. Ancak bazı ziyaret yerlerinin tarihlendirilmesi, haklarında az bilgi bulunması veya kitabelerinin olmamasından dolayı yapılamamıştır.

Kaynaklar/References

- Adam, Baki. *Kutsal ve Kutsal Olmayan*. Ankara: Pınar Yayınları, 2006.
- Ahmetbekova, A. *Ahmet Yesevi*. Almatı: Sanat, 1998.
- Altayeva, Ü. "Ukkaşe Ata Evliya." *Güney Kazakistan* (September 25, 2009).
- Aşimulı, Ş. *Aziz Evliyalar*. Almatı, 2010.
- Başar, Zeki. "İnançla Gidilen Ziyaret Yerlerimiz." *Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi*. Ankara: Devran Yayınları, 1997.
- Basenov, Toleu. *Arhitektura i Gradostroitelstvo Kazahstana (Kazakistan Mimarisi ve Şehir Yapımı)*. Almatı: Nauka, 1973.
- Başer, Sait. *Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre*. Ankara.: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Bice, Hayati. *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*. Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Cemiloğlu, Mustafa. *Bursa Dağ Köylerinde Türkmen Kültürü*. Bursa, 2002.
- Dauitulı, Sarsenbi. "Domalak Ana." *Kazakparat* (2009).
- Dayrabayev, T. *Sırlıtam Sırları*. Almatı, 1997.
- Demirci, Kürşat. "Kutsiyet." *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları., 2002.
- Eliade, Mircea. *Kutsal ve Dindışı*. trans. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi., 1970.
- Furat, Ahmet Subhi. "Veli." *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları., 1986.

- Günay, Ünver. - Güngör, Harun. *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması*. Kayseri, 1998.
- Günay, Ünver. "Türk Halk Dindarlığının Önemli Çekim Merkezleri Olarak Dini Ziyaret Yerleri." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/ (2003), 5–36.
- Güngör, Harun. *Türk Bodun Bilimi Araştırmaları*. İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2008.
- Kandemir, Mehmet Yaşar. "Ziyaret." *İslam Ansiklopedisi*. Kültür ve Turizm Bakanlığı MEB Basımevi.: Kültür ve Turizm Bakanlığı MEB Basımevi., no date.
- Karakoç, Ayşe. *Şanlıurfa Adak ve Ziyaret Yerleri*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Kenzhetayev, Dossay. *Hoca Ahmet Yassawi Felsefesi Cane Onun Türki Dünyetanımı Tarihindeki Yeri*. Almatı, 2007.
- Köksal, Hasan. "İzmir ve Çevresindeki Yatırlar ve Bunlara Bağlı Olarak Yaşayan İnançlar." *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*. Ankara: Mifad Yayınları, 1987.
- Konır, A. "Baba Tüktü Şaşı Aziz." *Aykın Gazetesi* 95/ (June 1, 2010).
- Koshenova, Gulbanu. *Kazakistan, Kızılorda İli Türk-İslam Yapıları (10.Yy.-20.Yy. Baş)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Koshenova, Gulbanu. "Kazakistan, Taraz'da Babacı Hatun Türbesi." *Bilgi* 27 (2016), 183–202.
- "Kut Maddesi." *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. İstanbul: Dergah, 1986.
- "Kutsal Maddesi." *Meydan Larouse*. İstanbul, 1981.
- Margulan, A et al. *Arhitektura Kazakhstana*. Almatı, 1959.
- Mendikulov, M. *Arhitektura Respublik Sredney Azii (Orta Asya Devletleri Mimarisi)*. Moskova: Nauka, 1950.
- Mirzahanova, F.M (ed.). *Taraz-Gasırlar Kuasi (Taraz Asırlar Şahidi)*. Almatı, 2002.
- Muhtarov, A. *Ejelgi Taraz Eskertkişteri (Eski Taraz Abideleri)*. Taraz, 2007.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları., no date.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Dil Kurumu Yayınları, 1987.
- Şener, Mehmet,. "Kabir Mad." *TDV İslam Ansiklopedisi*. Vol. 24. İstanbul, 2001.
- Sezgin, Abdulkadir. "Eren ve Evliya Kavramının Dini Tarihi Folklorik İzahı ve Eren İnanıcı Üzerine Düşünceler." *I. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliyaları Kongresi*. Ankara, 1998.
- Tabıldiyev, K. *Akbikeş Batır Kız (Akbikeş Kahraman Kız)*. Astana: Foliant., 2008.
- Tacıyev, Kazıbek. *Kazınalı Ontüstik (Hazine Güney Kazakistan)*. Almatı: Nurlu Alem, 2011.
- Tuyakbayev, Marat. "Gauhar Ana Caylı Cazba Derektekter (Gevher Ana İle İlgili Yazılı Kayıtlar)." *Türkojoloji Dergisi* 1/ (no date), 95–102.
- Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- Yalınayak, Azder. *Evliya*. ed. A Abdülatifov. Kızılorda., 2005.